

Apjir/ e-ISSN: 2602-2893

Cilt: 10, Sayı: 2, 2026, ss. 355-375/ Volume: 10, Issue: 2, 2026, pp. 355-375

Journal homepage: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/apjir>

ARAŞTIRMA MAKALESİ/RESEARCH ARTICLE

HARRAN ARAP HALK LEHÇESİNDE LÜGAZ (BİLMECE) KULLANIMI: SÖZLÜ KÜLTÜR BAĞLAMINDA MÜLAKAT VE İNCELEME

Halil BİLİK

Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı, Şanlıurfa
Dr., Presidency of Religious Affairs, Şanlıurfa/ Türkiye

tevhid_-63@hotmail.com

orcid.org/0000-0002-9598-2224

ror.org/007x4cq57

Öz:¹

Bu çalışma, Harran Arap diyalektinde varlığını sürdüren lügaz (bilmece) geleneğini tematik, yapısal ve işlevsel boyutlarıyla incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın temel amacı; yazılı dili aşan bu şifahî mirasın dilsel zenginliğini tespit etmek, lügazların toplumsal işlevlerini ortaya koymak ve klasik Arap belâgat geleneği ile yerel diyalekt arasındaki tarihsel ve anlamsal bağı çözümlemektir. Çalışmanın veri seti, nitel araştırma yöntemleri çerçevesinde iki aşamalı bir metodolojiyle oluşturulmuştur: İlk olarak alana ilişkin mevcut literatür taranmış; ardından Şanlıurfa genelinde Harran Arap diyalektinin konuşulduğu Harran, Akçakale, Eyyübiye, Haliliye ve Ceylanpınar ilçeleri ile bunlara bağlı köylerde kapsamlı bir saha araştırması gerçekleştirilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme ve derinlemesine mülakat teknikleri kullanılarak bölgenin sözlü hafızasını taşıyan yaşlı kuşak kaynak kişilerden birincil veriler derlenmiştir. Elde edilen lügaz örnekleri, içerik analizi ve doküman incelemesi yöntemleriyle çözümlenerek; günlük yaşam unsurları, dinî konular, cevabı içinde gizli yapılar, hikâye tarzı anlatılar ve muhatabı şaşırtmaya dönük kurgular şeklinde sınıflandırılmıştır. İnceleme sonucunda, Harran lügazlerinin yalnızca birer eğlence vasıtası olmadığı; dilsel yaratıcılığı ve hazırcıyapılığını sınavan, toplumsal ahlâk ve değerleri aktaran çok katmanlı bir iletişim aracı olduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak Harran bilmececi, klasik Arap lügaz tekniklerini yerel söylemle harmanlayarak özgün bir sözlü icra formuna dönüştürmüş ve bölgenin kültürel hafızasını günümüze taşıyan nitelikli bir miras alanı oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: Arap dili ve belagati, Harran Arapçası, Lehçe, Lügaz, Bilmece, Sözlü kültür.

THE USE OF LUGHAZ (RIDDLES) IN THE HARRAN ARABIC VERNACULAR: INTERVIEWS AND ANALYSIS IN THE CONTEXT OF ORAL CULTURE

Abstract

This study aims to examine the lughaz (riddle) tradition surviving in the Harran Arabic dialect through its thematic, structural, and functional dimensions. The primary objective of the research is to identify the linguistic richness of this oral heritage that transcends the written language, to reveal the social functions of these riddles, and to analyze the historical and semantic connection between the Classical Arabic rhetorical

¹ Bu makale Şırnak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı'nda tamamlanan ve "Harran Bölgesinde Konuşulan Arap Diyalektinde Sözlü Kültür Öğeleri" adlı Doktora tezinden üretilmiştir.

tradition and the local dialect. The dataset of the study was constructed using a two-stage methodology within the framework of qualitative research methods: First, the existing literature in the field was comprehensively reviewed; subsequently, extensive fieldwork was conducted across Şanlıurfa, covering the districts of Harran, Akçakale, Eyyübiye, Haliliye, and Ceylanpınar, as well as their surrounding villages where the Harran Arabic dialect is spoken. Primary data were collected from key informants representing the older generation—who hold the oral memory of the region—through semi-structured and in-depth interview techniques. The gathered riddle examples were analyzed using content analysis and document analysis methods and were categorized as everyday life elements, religious themes, structures with embedded answers, narrative-style riddles, and trick riddles designed to confound the listener. The findings reveal that Harran lughaz serve not merely as a means of entertainment, but as a multilayered communication tool that tests linguistic creativity and quick-wittedness while transmitting social moral values. Consequently, Harran riddles blend Classical Arabic lughaz techniques with local discourse, transforming them into an authentic form of oral performance and constituting a significant cultural heritage that carries the region's memory into the present day.

Keywords: Arabic language and rhetoric, Harran Arabic, Dialect, Lughaz

Atıf / Cite as: Bilik, Halil. "Harran Arap Halk Lehçesinde Lügaz (Bilmece) Kullanımı: Sözlü Kültür Bağlamında Mülakat ve İnceleme", *Apjir*, 10/2, (Ağustos 2026), 355-375.

Giriş

Sözlü kültür öğeleri, bir toplumun tarihsel hafızasını, dünya görüşünü ve dilsel birikimini yansıtan temel unsurlar arasında yer almaktadır. Yazılı kültürün yaygınlaşmasından önce olduğu gibi, günümüzde de sözlü kültür unsurları özellikle geleneksel yaşam biçimini sürdüren topluluklarda canlılığını korumaktadır. Bu bağlamda bilmece hem eğlendirici hem de öğretici yönleriyle sözlü kültürün önemli yansımalarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Arap dili ve edebiyatında lügaz, muammâ² vb. terimlerle karşılanan bilmece³; zekâ, dil hâkimiyeti ve kültürel bilgi gerektiren yapılarıyla dikkat çekmektedir. Lügaz, yalnızca bir eğlence unsuru değil, aynı zamanda toplumsal iletişimi güçlendiren, dilsel yaratıcılığı teşvik eden ve kültürel değerleri kuşaktan kuşağa aktaran sözlü anlatım biçimidir.⁴

Türkiye'nin güneydoğusunda yer alan ve tarihsel süreçte birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Harran bölgesinde konuşulan Arap diyalekti, zengin bir sözlü kültür mirasına sahiptir. Bu miras içerisinde önemli bir yer tutan lügaz geleneği, bugüne kadar sınırlı ölçüde araştırmaya konu edilmiştir. Nitekim Abdülhakim Önel, "*Harran Bölgesinde Konuşulan Arap Diyalektinin Dil, Bilimsel Özellikleri ve Sözlü Edebiyat Malzemeleri*" adlı doktora çalışmasında lügazlara yalnızca kısıtlı bir çerçevede değinmiş; Halil Bilik ise "*Harran Bölgesinde Konuşulan Arap Diyalektinde Sözlü Kültür Öğeleri*" başlıklı eserinde Harran lehçesiyle aktarılan lügaz örneklerini genel hatlarıyla ele almıştır. Ancak mevcut literatür incelendiğinde, bu konunun henüz müstakil, derinlikli ve sistematik bir incelemeye tabi tutulmadığı görülmektedir. Dolayısıyla bu çalışma, Harran Arap diyalektinde kullanılan

² M. A. Yekta Saraç, "Muammâ ve Divan Edebiyatındaki Seyri", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 27/0 (2012), 297.

³ Zıyâuddîn İbnü'l-Esîr, *el-Meselu's-sâir fî edebi'l-kâtib ve ş-şâ'ir* (Kahire: Dâru nehdati Mısır, ts.), 3/84.

⁴ Halil Bilik, *Harran Bölgesinde Konuşulan Arap Diyalektinde Sözlü Kültür Öğeleri* (Şırnak: Şırnak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2026), 130.

lügaz örneklerini tespit etmeyi, söz konusu örnekleri dilsel ve kültürel açılardan incelemeyi ve bunların sözlü kültür içindeki işlevlerini ortaya koyarak alan yazındaki bu boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır.

1. Klasik Arap Lügaz Geleneğinde Lügazler ve Genel Özellikleri

Arapça'da lügaz kelimesi hem telaffuz hem de anlam bakımından çok katmanlı bir yapıya sahiptir.⁵ Kelime, noktalı ğayn (غ) harfiyle kullanıldığında, bir şeyi kendi aslî yönünden saptırmak, anlamı dolaylı ve kapalı hâle getirmek veya maksadından çevirmek anlamlarını taşımaktadır.⁶ Bu temel anlam, bilmececiğin örtük ve sezgiye dayalı yapısıyla doğrudan ilişkilidir.⁷

Klasik Arap belâgat ve edebiyat geleneğinde, lügaz kavramını karşılamak veya ona yakın anlamları ifade etmek üzere çeşitli terimlere başvurulmuştur. Bu bağlamda muhâcât, uhciüvve/uhciyye, ehâcî, huçeyyâ, ta'miye ve muammâ gibi kavramların yanı sıra mugâlata/uğlûta, lahn/melâhin ve muâyât gibi ifadeler de kullanılmıştır.⁸

Lugavî kaynaklarda lügaz kelimesinin telaffuz açısından birden fazla zabtı bulunduğu görülmektedir.⁹ Bu bağlamda kelime, tek çamme ile “اللُّغَزُ” (luğz), iki çamme ile “اللُّغُزُ” (luğuz) ve fetha ile “اللُّغَزُ” (leğaz) şeklinde okunabilmektedir.¹⁰ Bu üç kullanım, fonetik farklılıklara dayanan lugavî varyantlar olup anlam bakımından aynı kavram alanı içerisinde değerlendirilmektedir. Bunun yanı sıra kelimenin رُطَب/ruṭab vezninde kullanılan اللُّغَزُ (luğaz) şeklinde dördüncü bir kullanımı da bulunmaktadır. Bu kullanım, vezin ve morfolojik yapı bakımından diğerlerinden ayrılmakla birlikte, çoğul yapısı açısından onlarla ortaklık göstermektedir.¹¹

Klasik sözlüklerin ortak ifadelerine göre, lügaz kelimesinin ilk dört lugavî kullanımının çoğulu “الْغَزَا” (el-ğâz) şeklindedir. Bu durum, söz konusu kullanımlar arasında çoğul sistemi bakımından bir ayrım bulunmadığını, farkın daha çok telaffuz ve yapısal

⁵ Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyânüsü'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 3/2530; Bilik, *Harran Bölgesinde Konuşulan Arap Diyalektinde Sözlü Kültür Öğeleri*, 127.

⁶ Ahmed b. Zekeriyâ el-Kazvînî er-Râzî İbn Fâris Ebû'l-Hüseyn, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, ed. Abusselam Muhammed Harun (Daru'l-fikr, 1989), 5/257; Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Fârâbî el-Cevherî, *es-Sihâh: Tâcü'l-Luğa ve Sihâhu'l-Arabiyye* (Beyrut: Dâru'l-İlm Lilmelâyîn, 1978), 3/894; Ahmed Muhtâr Abdülhamîd Ömer, *Mu'cemü'l-Luğati'l-Arabiyyeti'l-Mu'âsıra* (Âlemu'l-Kutub, 2008), 3/2018.

⁷ Muhammed Murtaza el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs* (Daru 'İhyai'l-turas'l-Arabi, 1965), 15/316-317.

⁸ İsmail Durmuş, “Lugaz”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/221.

⁹ Durmuş, “Lugaz”, 27/221.

¹⁰ Ebû'l-Faḍl Muḥammed b. Mukerrem b. 'Alî Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyfî'î İbn Manzûr, *Lisân'l-Arab* (Beyrut: Dâru Şâdir, 1414/1993), 5/406.

¹¹ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, 15/316-317.

özelliklerde ortaya çıktığını göstermektedir.¹² Buna karşılık لُغَايَظ/luğayzâ gibi bazı türev formlar, bu gruptan dışında tutulmakta ve “الغاز” şeklinde çoğul yapılmamaktadır.¹³

Lügaz kelimesiyle ilişkili olarak kullanılan “el-ulğûza” (الُلُغُوزَة) terimi ise, çamme ile okunduğunda, sözde anlamı gizleme ve kapalı anlatım yoluyla kurulan ifade biçimini karşılamakta olup mecazî bir kullanımı temsil etmektedir. İbnü'l-A'râbî'nin de belirttiği üzere, kelimenin etimolojik kökeni, dolambaçlı ve kıvrımlı kazı anlamına dayanmaktadır. Bu kökensel anlam, bilmecenin doğası gereği doğrudan ifade yerine dolaylı anlatımı tercih eden yapısını açıklar niteliktedir.¹⁴

Lügaz, sözlükte kökeni itibarıyla yer altında çok kollu ve dolambaçlı yuvalar açan yerbû' (çöl faresi) adlı hayvanın¹⁵ kazdığı oyuk¹⁶ ve geçitleri ifade eder.¹⁷ Bu anlamıyla kelime, doğrusal olmayan, iz sürmeyi zorlaştıran ve karmaşık bir yapı arz eden mekânı karşılar.¹⁸

Terim olarak ise lügaz, edebî ve dilsel bağlamda bir nesnenin, kavramın veya düşüncenin doğrudan adlandırılmadan; ima, kinaye ve dolaylı anlatım yollarıyla gizlenerek sunulmasını ifade eder.¹⁹ Bu kullanımda anlam, açık biçimde ortaya konulmaz; aksine sözün içinde örtülü hâlde bırakılır ve muhatabın zihinsel çözüm süreciyle açığa çıkar. Böylece lügaz, özellikle klasik edebiyatta ve sözlü kültür ürünlerinde, anlamın bilinçli olarak kapatıldığı ve çözümün belirli bir dikkat ve bilgi birikimi gerektirdiği bir anlatım türü olarak tanımlanır.²⁰

Lügaz için Türkçede bilmece ve bilmece şiiri kavramı kullanılmaktadır.²¹ Türk Dil Kurumu sözlüklerinde bilmece, bir nesne ya da kavramın adını doğrudan anmadan, onun ayırt edici niteliklerinin örtük biçimde dile getirildiği ve çözümün muhatabın zihinsel faaliyetine bırakıldığı bir söz oyunu olarak tanımlanmaktadır.²² Terim düzeyinde ise bilmece, anlamın açık bir ifadeyle sunulmasından özellikle kaçınılarak, ima ve dolaylı anlatım yoluyla gizlenmesi esasına dayanan bir anlatım biçimini ifade eder. Bu yönüyle bilmece, yalnızca dilsel bir kurgu değil; merak, sezgi ve çözüm arayışını merkeze alan bir düşünme pratiği olarak da değerlendirilebilir.²³ Sözlü anlatı geleneğinde bilmeceli

¹² Nasrullâh b. Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerîm eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-E'sîr Ebü'l-Feth, Ziyâüddîn, *el-Meselû's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâir* (Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 1420), 2/211.

¹³ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, 15/316-317.

¹⁴ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, 15/316-317.

¹⁵ Âsım Efendi, *el-Okyânûsü'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*, 3/2531.

¹⁶ İbn Manzûr, *Lisân'l-Arab*, 5/406.

¹⁷ Ebu Ali İsmail Bin El-Kâsım el-Kâlî, *el-Meksûr ve'l-Memûd* (Kahire, 1999), 400.

¹⁸ Ebu Mensûr el-Cevherî, *es-Sihah Fi'l-Luğâ ve'l-ulûm* (Beyrut, 1974), 4697.

¹⁹ Ahmed b. Muhammed Mekki el-Hamevî Ebû'l-Abbâs, Şihâbüddîn el-Hüseynî el-Hanef, *Gamzu 'Uyûni'l-Besâir fî Şerhi'l-Eşbâh ve'n-Nezâir* (Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1985), 4/162.

²⁰ M. Faruk Toprak, “Klasik Arap Şiirinde Luğaz” 1/3 (2001), 97.

²¹ Murat Tala, “Arap Şiirinde Lügaz ve Mu'ammânın Yapısı: İbnü'l-Fârîz'ın Dîvân'ına Teorik Bir Bakış” 22/2 (2018), 944.

²² İsmail Parlatır vd, *TDK Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1998), 1/298.

²³ İbrahim Usta, “Arap Literatüründe Luğaz Kültürü” 10 (2012), 160.

anlatımlar, çoğu zaman soruya dayalı bir yapı içinde gelişir ve anlatının ilerleyişi, sorulan sorunun cevabına ulaşma süreci etrafında şekillenir. Böylece bilmece hem dilsel kapalılığı hem de anlatısal dinamizmi bünyesinde barındıran özgün bir ifade alanı ortaya koyar.²⁴

Lügaz geleneğinin kökenleri klasik Arap ilim ve edebiyat çevrelerine kadar uzanmaktadır. İlk dönemlerden itibaren dil, edebiyat, fıkıh ve nahiv gibi farklı alanlarda kullanılan lügaz, zamanla müstakil bir edebî ve ilmî tür niteliği kazanmıştır. Halîl b. Ahmed ve İbn Düreyd gibi dil âlimlerinin çalışmalarında görülen örnekler, lügazın erken dönemlerdeki kullanımını göstermektedir. Daha sonraki süreçte nahiv, kıraat, hesap ve fıkıh gibi çeşitli ilim dallarına ait özel lügazlar kaleme alınmış; böylece tür, yalnızca eğlence ve bilmece işlevinin ötesine geçerek dil bilgisini, muhakemeyi ve zihinsel beceriyi sınavan bir anlatım biçimi hâline gelmiştir. Harîrî, Zemahşerî ve Süyûtî gibi önemli isimlerin eserlerinde de farklı biçimleriyle yer alan lügaz, klasik Arap edebiyatında uzun süre varlığını sürdürmüştür.²⁵

Lügaz, beyân ilmiyle ilişkili bir edebî anlatım türü olarak değerlendirilmekte ve özellikle klasik edebiyatlarda çoğunlukla manzum örneklerle karşımıza çıkmaktadır. Arap edebiyatında ortaya çıkan bu tür, zaman içerisinde Fars edebiyatında farklı biçim ve içerik özellikleri kazanarak gelişmiş, daha sonra Türk edebiyatına aktarılmış ve burada da kendine özgü nitelikleriyle varlığını sürdürmüştür.²⁶

Harran bölgesinde lügaz karşılığında, lehçeye özgü حِدَاوَة (hıddâva) terimi kullanılmaktadır.²⁷ Bu kelimenin kökeni, klasik Arapçada “meydan okumak, karşısındakini mücadeleyle davet etmek” anlamlarını taşıyan تَحْدَى fiiliyle ilişkilendirilmektedir. Nitekim klasik sözlüklerde yer alan حُدِّيَا formu; bir kimseyle tartışmaya girişmek, onu alt etmeye çalışmak ve sözlü bir meydan okumada bulunmak gibi anlam alanlarına sahiptir.²⁸

Harran lehçesinde حِلَاوَة / أَحَدِيْكَ حِدَاوَة تَأْكُلْ دِبْسْ أَلْ حَلَاوَة / Eheddîk hıddêve tekul dıbis elli helêve “Sana bir bilmece sorayım pekmez mi yoksa helva mı yersin” حَادِيْتِكَ مَا لَطِيْتِكَ / هَدْدِيْتِكَ مَهْ هَدْدِيْتِكَ بْزُبْ عِجْجَهْشْ لَهْطِيْتِكَ “Bilmece sordum, sormadım, eşeğin şeyiyle seni vurdum” cümleleri, Harran lehçesinde bilmeceye başlamadan önce söylenen deyimleşmiş tekerlemelerdir.

²⁴ Meryem Barbaş, *el-Hikâyetu's-Şa'biyyeti fî Mantikati'l-Müseyle* (Cami'atu'l-Müseyle Külliyyetu'l-Edab ve'l-'ulumu'l-İctima'iyyeti, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 27.

²⁵ Durmuş, “Lugaz”, 27/222.

²⁶ Çetin Betül Elmacı, “Bir Muammâ Ve Lugaz Çözümleme Denemesi: Nezîm Beratî'nin Türkçe Divanı'ndaki Muammalar Ve Lugazlar Özelinde” 23/2 (2023), 835.

²⁷ Abdülhakim Önel, *Harran Bölgesinde Konuşulan Arap Dialektinin Dil bilimsel Özellikleri ve Sözlü Edebiyat Malzemeleri* (İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 366; Bilik, *Harran Bölgesinde Konuşulan Arap Dialektinde Sözlü Kültür Öğeleri*, 128.

²⁸ İbn Manzûr, *Lisân'l-'Arab*, 2/808.

Klasik lügaz geleneğinde lügazların kuruluş ve çözümünde kullanılan tahsîl, tekmiî, teshîl ve tezyîl yöntemlerinin²⁹ Harran halk lehçesindeki lügazlarda aynı teknik ve sistematik biçimde bulunmadığı görülmektedir. Bununla birlikte bu dört yöntemin ifade ettiği temel işlevlerin bazı Harran lügazlarında farklı biçimlerde karşılık bulduğu söylenebilir. Tahsîl kapsamında değerlendirilen gizli unsura işaret etme, cevabı oluşturan unsurları belirleme ve çeşitli ipuçları verme, Harran lügazlarında belirgin biçimde görülmektedir. Tekmiî kapsamında değerlendirilen parçaları bir araya getirme, eksiltme veya birden fazla unsur arasında ilişki kurarak cevaba ulaşma da bazı örneklerde karşımıza çıkmaktadır. Teshîl açısından ise cevabı kolaylaştıran açıklamalar, yönlendirmeler ve anlam ilişkileri Harran lügazlarının önemli çözüm unsurları arasında yer almaktadır.³⁰

Buna karşılık tezyîl yöntemi, klasik lügaz geleneğinde olduğu gibi hareke, sükûn, şedde, med ve kasr gibi yazılı dil merkezli teknik işlemler³¹ şeklinde Harran lügazlarında belirgin bir karşılığa sahip değildir. Bunun temel nedeni, Harran lügazlarının yazılı bir metin geleneğinden ziyade sözlü aktarım içerisinde varlığını sürdürmesidir. Dolayısıyla Harran lügazlarında tahsîl, tekmiî ve teshîlin işlevsel karşılıkları çeşitli biçimlerde görülürken tezyîlin klasik anlamdaki teknik uygulamaları belirgin değildir. Bu durum, Harran lügazlarının klasik lügaz geleneğinden tamamen bağımsız olduğunu göstermediği gibi, klasik kuralların birebir korunduğu anlamına da gelmemektedir. Aksine klasik lügaz yöntemlerinin temel mantığının, Harran halk lehçesinin sözlü yapısı, günlük hayat tecrübesi ve yerel kültürel birikimi doğrultusunda dönüşerek varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

2. Harran Halk Lehçesindeki Lügazların Yapısal ve Kurgusal Özellikleri

Harran lehçesine ana dil düzeyinde hâkim olmamız ve bölgede yürüttüğümüz saha çalışmaları neticesinde elde edilen veriler, Harran Arapları arasında bilmece geleneğinin belirgin tematik eğilimler taşıdığını ortaya koymaktadır. Derlenen örnekler incelendiğinde, bilmecelerin önemli bir kısmının müstehcenlik teması etrafında şekillendiği tespit edilmiştir. Bu tür bilmecelerde cinsellik, beden ve mahremiyetle ilişkili unsurlar çoğunlukla mecazî ve çift anlamlı ifadeler aracılığıyla kurgulanmakta; dinleyicinin ilk anda farklı bir anlam çağrışımıyla yönlendirilmesi sağlanmaktadır. Söz konusu yapı hem şaşırtıcı hem de güldürü unsuru barındırdığı için, bu bilmecelerin toplumsal hafızada daha kalıcı olduğu ve kuşaktan kuşağa aktarımının kolaylaştığı düşünülmektedir.

Bununla birlikte, tematik çeşitlilik yalnızca müstehcen içerikle sınırlı değildir. Harran bölgesinde dinî içerikli bilmecelerin de varlığı tespit edilmiştir. Bu tür bilmecelerde peygamber kıssalarına, ibadetlere veya dinî kavramlara gönderme yapılmakta;

²⁹ Celâleddîn es-Suyûtî, *at-Tirâz fi'l-Lügaz* (Beyrut: Daru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1987), 16-17; Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. 'Abdullâh İbn Yûsuf .Cemâleddîn İbn Hişâm İbn Hişâm, *el-ğâz'u-İbn Hişâm fi'n-Nahiv* (Dimaşk: Daru'l-İsâm, 1981).

³⁰ İbn Hişâm, *el-ğâz'u-İbn Hişâm fi'n-Nahiv*, 42.

³¹ Suyûtî, *at-Tirâz fi'l-Lügaz*, 17.

dinleyicinin hem dinî bilgisini hem de yorumlama yeteneğini sınavan bir yapı kurulmaktadır. Ayrıca, doğrudan zekâ ve muhakeme gücünü ölçmeye yönelik, daha soyut ve analitik düşünmeyi gerektiren bilmeceler de sözlü kültür içerisinde yer almaktadır. Bu durum, Harran'daki bilmece geleneğinin yalnızca mizahî bir eğlence aracı olmadığını; aynı zamanda zihinsel çevikliği teşvik eden ve kültürel bilgi birikimini aktaran çok boyutlu bir sözlü anlatı formu olduğunu göstermektedir.

Harran lehçesinde bilmece geleneği, yalnızca soru-cevap temelli bir zihinsel oyun olmanın ötesinde, dinleyiciyi anlatıya hazırlayan belirli söylem kalıplarıyla dikkat çeker. Bu kalıplar, bilmecenin daha ilk anda sıradan bir ifade olmadığını hissettirerek muhatapı düşünmeye sevk eder. Söz konusu yapıların işlevi hem anlatıya merak unsuru katmak hem de dinleyicinin zihinsel dikkatini yoğunlaştırmaktır.³²

Bu bağlamda Harran ağzında bilmecelerin çoğu, “شَيْءٌ إِنْ مُو شَيْءٍ” (*şiy in mû şiy* – bir şey, ama aslında bir şey olmayan), “شَيْءٌ شَكْلٌ” (*şiy şekl* – bir şey var ki...) ve “شَيْءٌ إِنْ” (*şiy in* – ...şeklinde bir şey) gibi kalıplaşmış ifadelerle başlar. Bu başlangıçlar, bilinmeyi çağrıştıran belirsiz bir çerçeve çizerek cevabın hemen verilmesini engeller ve anlatının gerilimini artırır. Bu tür kalıplarla başlayan bilmecelere şu örnekler verilebilir:³³

³⁴ شَيْءٌ إِنْ مُو شَيْءٍ وَأَنْجِي الشَّيْءَ تُتْرَكُ كُلُّ شَيْءٍ

Şiy in mû şiy vinci eşşiy tutruk kul şiy

Bir şey olmayan şey, geldiğinde her şeyi de bırakmak zorunda kalırsın

Harran Arap diyalektinde görülen bilmecelerin önemli bir kısmı, dinleyiciyi doğrudan muhatap alan ve soru sorma eylemini açıkça dile getiren kalıplaşmış giriş ifadeleriyle başlar. Bu bağlamda أَشْعَلُكَ/es'alek 'an yapısı, “sana ... hakkında soruyorum” anlamıyla bilmecenin söylemsel çerçevesini belirleyen işlevsel bir başlangıç formülü olarak öne çıkar. Söz konusu kalıp, bilmeceyi yalnızca bir soru olarak değil, aynı zamanda karşılıklı etkileşime dayalı bir sözlü oyun olarak sunar. Dinleyici, bu ifade aracılığıyla çözüm sürecine davet edilmekte ve anlatının merkezine yerleştirilmektedir.

Bu tür başlangıçlar, bilmece metninin yapısını açık bir soru formuna dönüştürürken, devamında gelecek mecazlı anlatım için de zihinsel bir hazırlık işlevi görür. Nitekim “yürüyen”, “yayılp genişleyen” ya da “tedavisi gökyüzünde olan” gibi ifadeler, nesnenin doğrudan adlandırılmasından kaçınılarak betimleyici ve çağrışıma dayalı bir söylem

³² Bilik, Harran Bölgesinde Konuşulan Arap Diyalektinde Sözlü Kültür Öğeleri, 129.

³³ Bilik, Harran Bölgesinde Konuşulan Arap Diyalektinde Sözlü Kültür Öğeleri, 130.

³⁴ Bu bilmecenin cevabı uykudur. Uyku, maddi bir varlık olarak algılanamayan; dokunulamayan ve gözle doğrudan seçilemeyen bir hâl olmasına rağmen, ortaya çıktığında insanın tüm fiziksel ve zihinsel faaliyetlerini askıya alan bir süreçtir. Birey, uykunun gelişile birlikte gündelik uğraşlarını, bilinçli düşünme etkinliğini ve iradî tasarruflarını geçici olarak terk eder. Bu yönüyle bilmece metninde yer alan “her şeyi bıraktıran” nitelemesi, uykunun insan üzerindeki kapsayıcı ve kaçınılmaz etkisini çarpıcı biçimde ifade etmektedir.

kurulmasına imkân tanır. Böylece bilmece, kısa ve yoğun bir yapı içerisinde hem anlatıcı hem de dinleyici arasında dilsel bir etkileşim alanı oluşturur. Bu yapı, Harran bilmecelerinde sorunun biçimsel kalıplarının, anlam üretiminde en az içerik kadar belirleyici olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

³⁵ أَسْأَلُكَ عَنْ شَيْءٍ مَاشِي بِالْأَرْضِ مَاشِي بِالسَّيْمَةِ أَذْوَ شَيْءٍ

Eselek 'ın şey mêşiy bel-eriz mêşiy bes-sımı ıdvê şey³⁶

Sana yürüten (yayılan) bir şey hakkında soruyorum; yeryüzünde yürür (yayılır) tedavisi ise gökyüzündedir.³⁷

³⁸ أَسْأَلُكَ عَنْ شَيْءٍ طَوِيلٍ أَفْلَسَ إِخْشَ إِشْرِكٍ مَا بَيْنَ الشَّرِكِ شَعْرٌ وَائْتَقِيُونَ بِي الْيَسَا

Eselek 'ın şey tıvıl emles iyhuş ibşerig mê ben eş-şerig şa'ar v-ıytıkevın bî en-nisê

(Sana uzun ve saydam olan bir şeyi soruyorum; bir yarığa giriyor yarığın etrafında kıl var; kadınlar onunla süslenirler)³⁹

Harran ovasında bilmecelerin bazıları kafiye ve vezinli olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu durum bilmecelerin ezberini ve akılda kalmasını sağlamaktadır. Harran lehçesinde kullanılan bilmecelerin bazıları şunlardır.

اَسْوَدَ اِسْنِيْد - Esved isëvid - Siyah siyahlık

اَيْرِفُفْ اَلْاَمْرِ يُوْد - ıb-rıf' el-ımrëvid - Sürmedan kadar

اِسْمُوْ عَبْدَ اللّٰه - ısmıv 'abdalla - Adı Abdullah

رَزَقُوْ عَلٰى اللّٰه - rızkıv 'ele Alla - Rızkı Allah'a aittir

³⁵ Selahattin Çenşi, "Kişisel Görüşme". 14 Eylül 2025.

³⁶ Bu bilmecenin cevabı: Cüzzam hastalığıdır.

³⁷ Bu bilmecede Harran Arap sözlü kültüründe yaygın olarak bilinen cüzzam hastalığı, dolaylı ve mecazî bir anlatımla konu edinilmektedir. Bilmecede hastalığın "yeryüzünde yürümesi" ifadesiyle bulaşıcı ve yayılmacı niteliğine işaret edilirken, "tedavisinin gökyüzünde olması" söylemi, hastalığın çözümünün insanî imkânların ötesinde, ilahî bir kudrete bağlandığını göstermektedir. Bu bağlamda gökyüzü kavramı, fiziksel bir mekânı değil, kutsallık ve ilahî müdahale alanını temsil eden sembolik bir anlatım unsuru olarak kullanılmaktadır. Söz konusu anlatım, Kur'an-ı Kerim'de Hz. İsa'ya atfedilen mucizevi şifa yetkisiyle doğrudan ilişkilidir. Nitekim Âl-i İmrân süresinde Hz. İsa'nın, وَأَنْزِلْنَا إِلَيْكَ مِنَ السَّمَاءِ الْهَاطِلَةِ الْغُلَامَ الْمَوْتَى بِإِذْنِ اللَّهِ, "Allah'ın izniyle körü ve cüzzamlıyı iyileştirir, ölüleri diriltirim." ifadesiyle, Allah'ın izniyle körleri ve cüzzamlıları iyileştirdiğini bildirmesi, halk inancında cüzzam hastalığının tedavisinin Hz. İsa'ya atfedilmesinin dinî temellerini ortaya koymaktadır. Bu ayet, bilmecede yer alan "tedavinin gökte olduğu" söyleminin teolojik arka planını açıklayıcı niteliktedir.

³⁸ Çenşi, "Kişisel Görüşme".

³⁹ Bu bilmecenin cevabı: Sürmedan çubuğu.

تَغْدُ عَلَى الْمَنْفُوحِ إِلَ إِطِيرَ افْرُوحْ *tıg'ud 'el-menfûh elli itteyyır ifrûh* (Şişkin olanın üzerine mi oturursun, yoksa kuş mu uçurursun?) Örneğinde görüldüğü üzere, Harran lehçesinde bilmecelerin bir kısmı muhatabı bilinçli olarak ikilem içinde bırakacak biçimde kurgulanmaktadır. Bu tür sorular, çoğu zaman imkânsız ya da müstehcen çağrışımlara açık iki seçenek sunarak karşı tarafı zor durumda bırakmayı amaçlar. Böylece bilmece, yalnızca zihinsel bir çözümleme değil; aynı zamanda hazırcevaplık ve dil hâkimiyetini ölçen sözlü bir sınama işlevi görür. Bu tür ikilemden kurtulmanın yolu ise kalıplaşmış bir karşılık vermekten geçer:

أَفِيلُ فَتْلِتِنِ وَأَطْلُعُ مِنَ الشَّيْنِ *eftil fetliten, veṭlu' min ešnen* Bu ifade, “İki yana da dolanır, her iki ihtimalden de sıyrılırım.”⁴⁰ Anlamına gelmekte olup, konuşanın yöneltilen seçenekleri reddettiğini ve sözü ustaca bertaraf ettiğini göstermektedir. Böylece muhatap hem müstehcen çağrışımı kabul etmemekte hem de sözlü üstünlüğünü korumaktadır.

3. Harran Lehçesinde Lügaz (Bilmece) Çeşitleri

Harran lehçesinde yaşatılan bilmece geleneği, bölgenin sözlü kültür mirasının önemli ve dinamik unsurlarından birini teşkil etmektedir. Kuşaktan kuşağa şifahî olarak aktarılan bu anlatım biçimi, yalnızca eğlenceye dayalı bir söz oyunu değil; aynı zamanda dilsel yaratıcılığı, zihinsel çevikliği ve toplumsal iletişimi güçlendiren bir kültürel pratiktir.

Yapılan saha araştırmaları sonucunda Harran lehçesinde tespit edilen bilmecelerin, içerikleri, kuruluş biçimleri, kullanılan anlatım teknikleri ve sözlü kültür içerisindeki işlevleri dikkate alınarak farklı gruplar altında değerlendirilebileceği görülmüştür. Bu doğrultuda bilmeceler, konu ve içerik, biçimsel yapı, kullanılan söz sanatları ve işlevleri esas alınarak sınıflandırılmıştır.

3.1. Hikâye Tarzında Olan Bilmeceler

Harran Ovası sözlü kültüründe bazı bilmeceler, kısa ve tek cümlelik soru kalıplarından farklı olarak, uzun bir anlatı kurgusu içerisinde sunulmaktadır. Bu tür bilmecelerde soru, doğrudan değil; olay örgüsü, karakterler ve diyaloglar aracılığıyla dolaylı biçimde ortaya konur. Anlatının sonunda düğüm noktasını teşkil eden soru hem zihinsel çözümleme hem de ahlâkî ve toplumsal değerlendirme gerektirir. Böylece bilmece, yalnızca bir zekâ oyunu değil; aynı zamanda değer aktarımı sağlayan didaktik bir hikâye formuna dönüşür.

بَالِدْنِي الْحَفِيفِ وَالْتَجِيلِ⁴¹

هُوَ شَيْخٌ عَرَبٌ مَخْذُلُوْ حُزْمَةٍ مِنْ مَكَانٍ دِيمَاكَ أَهْلُهُ شَوِي قَسَمٌ يَلْحَكُهُمْ قَسَامٌ⁴² هُوَ يَتَهَمُهُمْ بِالْقَسَامِ
الْحُزْمَةِ كَايِلَ أَنِّي أَدَسِيْزٌ عَلَى أَهْلِيْ كَايِلَ تَمَامِ سَيِّرِيْ رُوحِيْ بَسْ إِسْعَلِيْ أَهْلِيْ بَالِدْنِي الْحَفِيفِ شُهُوْ
الْتَجِيلِ شُهُوْ؟ كَايِلَ أَسْعَلِ الْحُزْمَةَ رَائِحَةَ ظَالٍ حَفْتَةٍ عَشْرَتِيَّامْ يَوْمِ مَسْبَاذَهَا كَاظِي رَادَّةَ عَلَى بَيْتِ إِغْيَالِهِ

⁴⁰ Mustafa Sumu, “Kişisel Görüşme”. 20 Kasım 2025.

⁴¹ Mayuf Bilik, “Kişisel Görüşme”. 13 Kasım 2025.

⁴² يَلْحَكُهُمْ قَسَامٌ/Yılheghum keşem: “Akılları kıt” anlamında bir deyimdir.

يَبْتَ إِزْلَمْتُهُ هَا التُّوبَ عَدَهُمْ اُولَيْدُ اَزْلَمَ هَا عِنْدُو اُولَيْدُ اِيَصِيرُ اُمُو يَوْمِنُو سَاعِلُ الْاُولَيْدُ حَاظِرُ الْفُونِي هَاذِي. الْاُولَيْدُ اِيَكُوْلُ الْحَزْ خَوَالِي يَنْطُونُ جَوَابَ چَاتْ پَاتْ وَايْظَلْ اَبُوِي اِيَزْزَلْنِي خَوَالِي اِمَهْلَةَ. هَا التُّوبَ الْاُولَيْدُ يَسْرَحْ جِدَامُ اُمُو الْاِيَامُ ذَنِيچ مُو تِي تَجِي يَا يَسْرَحْ جِدَامُ اُمُو بَسْكَتِ الرِّعَاوِينِ حَدَ التُّوبَاتِ وَاِنْ اُمُو جَايَةً وَكَتْ اِنْ شَافَهُ الْاُولَيْدُ مِثْصَافُحِينِ مِثْخَاطْنِينِ اِشْحَالَكْ يُولَيْدِي, يَا يَمَّا شُونُ خَوَالِي فَلَانُ. گَايِلْ يَمَّا اَبُوِي مُو سَعْلِيچ خَوَالِي شَنْطُو اَمِنْ الْجَوَابْ؟ گَايِلْ يُولَيْدِي اَبُوْكُ ثَارِيُو مَا اِيَعْرِفْ. گَالُو الْتَجِيلُ بِالْذَنِيَةِ الرِّضَاصُ وَالْخَفِيفُ الْكُطُنُ هَاذِي زَا مَا تَعْرِفْ؟ اَبُوْكُ سَعْلَنُ السَّعَالُ هَذَا گَالُ يَمَّا لِي رِخْتِي يَمَّ اَبِي لَا تَكُوْلِينِ خَوَالِي هِيچ گَالُو. گَايِلْ اَلْ شَكُوْلُ؟ كُوْلِي بِالْذَنِيَةِ التَّجِيلِ ذِيْنَتْ الشَّيْنِينِ وَالْخَفِيفُ دَمُ الرِّزِينِ, دَمُ صَارَ بَيْنَاتِكُمْ دَحِمَتْ عَجِيْهُمُ دَحِمْتُهُمْ خِيُو نَاسُ اِنْرِيْنِينِ كَبُو عَنَّا لَا تَعْرِفْنِ وَلَا اِنْعَزَفَكْ شَكْدُ خَفِيفُ طَلْعُوْكُ مِّنَ الْكَبْرِ⁴³ وَاِذَا وَحَدَ اِنْشِينِ لُو عَلِيْكُ دِيْنِ اَنْكَلُ مِنْهُ مَاْمِشْ. بَسْ يَمَّا لَا تَعْلَمِينِ عَلَيَّ هَا وَلَا شِفْتِيْنِي وَلَا شِفْتِچ گَايِلْ تَمَامْ.

جَايِيْ عَالِيْتِ اِمْسَلَمَ عَلَيَّ هُوَ زَا مَاخَذَ سَلَامَهُ وَسَاعِلُ عَنْ اَهْلِهِ بَاتَالِي گَايِلْ اَيِي مُو اِنْطِيْتِچ اَمَانِ؟⁴⁴ تَنْطِيْنُهُ لَهْلِچ گَايِلْ يَوْلُ يَزْلَمَ اَهْلُ گَالُو بِالْذَنِيَةِ التَّجِيلِ دِيْنَتْ الشَّيْنِينِ وَالْخَفِيفُ دَمُ الرِّزِينِ. عَجَايِبْ⁴⁵ مِفْتَكِرُ الْجَوَابِ هَذَا مُو اِمَهْلَهُ!⁴⁶ يَاْنِي الْحَزْ الشَّجَرَةُ مِيُوْتُهُ بَالِي. گَايِلْ مَحْدُ لَاكَاجْ عَالِدَرَبْ مَحْدُ اِهْنِي؟ گَايِلْ وَالله مَحْدُ لَاكََانِي مَا شِفْتِ كُلَّ حَدِ طَالِغْ لَاچُولُ عِنْدُو زَلْمُ گَايِلْ رُوخُو بِالچُولُ اُظْرَبُو نُوْرُ اُوْتَعَالُو كُوْلُو فَلَانُ اِذْبَحُو اُولَيْدُو اَوْ خَدُو اِقْنِمُو زَادُ رَايْجِينِ اِزْلَمْتِيْنِ ثَلَاثُ رَاچِيْنِ الْفَرَسُ هَاهُو هَاهُو⁴⁷ فَلَانُ شَيْخُ اِذْبَحُو اُولَيْدُو اَوْ خَدُو اِقْنِمُو اِفْرَعُو! اِيَكُوْلُ الْخُزْمَةُ تَوْنِي شَفْنُو وَكَالِي هِيچ وَصِي اَبُوِي هِيچ فَلَانُ. گَايِلْ اَلْ اِذْبَحُو الْعَجِي هَذَا, الْاُولَيْدُ مِفْتَكِرُ گَايِلْ اَبُوِي الْحَزْ اِنْسَاوِي اِنْفَلَاقْ عَلَيَّ اَمِي وَاِيَحْلِيْهِ اِنْعَلَمَ عَلَيَّ اَلْ يَذْبَحْنِي. اِيَكُوْلُ الْاُولَيْدُ بَهْدَايْ بَهْدَايْ رَاگِي عَلَيَّ رَاسُ اِجْبِلْ اِيَكُوْلُ اَوْ رَاچِي عَلَيَّ اِجْبِلْ حَدَ التُّوبَتِ وَاِنْ اَبُو جَعَّ يَجِي اِيَكُوْلُ رَاگِي عَلَيَّ رَاسُ اِجْبِلَةَ وَالْفَرَسُ مَا تَلْحَكُو جَايِي اَبُو اِيَعْنَدُو يَوَالُ گَايِلْ مَكْصُوفُ الْعُمُرُ⁴⁸ اَدَشَعْلَكْ ثَلْثُ سَعَالَاتِ اِذَا اَعْرِفْتِهْنِ اَحْوَلُ مَعَاكُ وَالله اِنْ مَا اَعْرِفْتِهْنِ اَلْ اِذْبَحَكْ اَظْلُ هِيْنِ لُومُنْ مَذْبَحَكْ. كُوْلُ يَاْبَا گَايِلُّو لِيْجُوْكُ اِمَهْبُولُ اَوْ عَاچِلْ اِيْتَحَاكُمُونُ تَنْطِيْمُنْ الْحَكْ؟ گَايِلْ اَخُذْ اَمِنْ الْعَاچِلْ وَاَنْطِي لَلْاِمَهْبُولُ, گَايِلْ لِيْجُوْكُ ثَنِيْنِ اِمَهْبِلْ لَمَنْ تَنْطِي الْحَكْ؟

⁴³ اِطْلَعُوْكُ مِّنَ الْكَبْرِ /İtl'ôk min el-gabır. "Seni mezardan çıkarır" Türkçedeki "adamı ipten almak" deyiimiyle aynı anlama gelen bir deyimdir.

⁴⁴ اِنْطِيْتِچ اَمَانِ /Eniy mu inîtiç emêni: "Ben sana emanet vermiştim?" Hikâyede emanetten "adamın ailesinden cevaplarını getirmesi için kadına sorduğu iki soru" kastedilmektedir.

⁴⁵ عَجَايِبْ /'ecâyib: "Acayip" anlamına gelen bu kelime cümle burada taaccüp ve hayret etmek anlamındadır. Bu kelimenin taaccüp ve hayret etme anlamının anlaşılması cümle içerisinde siyak sıbak, uzatma ve jest ve mimiklerin yardımıyla anlaşılmaktadır.

⁴⁶ مُو اِمَهْلَهُ /Mu imnehelhi: "İşin ehli değil" anlamında bir deyimdir.

⁴⁷ هَاهُو /Haho: Harran lehçesinde istigase ve yardım talep etmek için kullanılan bir kelimedir. Daha çok kadınların sıkıntı, bela ve afet zamanlarında yardım çağırarak için başvurdukları bir kelimedir.

⁴⁸ مَكْصُوفُ الْعُمُرُ /Makşûf el-'umur: Ömrü kırılısaca (kısas olsun) anlamında deyimleşmiş bir beddua çeşididir

گَائِلْ مِنْ چِيسِي أَنْطِي. گَائِلْ لِيَجُوكْ ثَنِينِ عَاجِلِينِ؟ گَائِلْ يَابَا هَذُولِ مَايَجُونُ هَذُولِ عَاجِلِينِ عَقَلِي مَا يَجُونُ گَائِلْ حَوْلْ.

Dünyada en hafif ve en ağır olan şey

Anlatıya göre bir aşiret reisi, başka bir yerden bir kadınla evlenir. Ancak çevresi, kadının ailesini saf ve basiretsiz olmakla itham etmektedir. Aradan yıllar geçtikten sonra kadın ailesini ziyaret etmek ister. Reis buna izin verir; fakat dönüşte ailesine “Dünyada en ağır ve en hafif şey nedir?” sorusunu yöneltmesini ister.

Kadın ailesinin yanına gider. Dönüş yolunda oğlu annesini karşılar. Çocuk, dayılarının bu soruya yüzeysel cevaplar vereceğini ve babasının da bu durumu kendisine karşı kullanacağını düşünerek annesinden cevabı öğrenmek ister. Kadın, ailesinin “Dünyanın en ağır şeyi kurşun, en hafif şeyi pamuktur.” dediğini aktarır. Bunun üzerine çocuk, bu cevabın yetersiz olduğunu belirtir ve annesine babasına şu karşılığı iletmesini tembih eder: “Dünyada en ağır şey kötü bir insana borçlu olmaktır; en hafif şey ise iyi insanlarla kan bağı kurmaktır.” Zira iyi kimseler, kan davası bulunsa dahi affedici olabilirken; kötü birine borçlu olmak insana ağır bir yük getirir. Çocuk ayrıca bu sözlerin kendisine ait olduğunu babasına söylememesini ister.

Kadın eve döndüğünde kocasına bu cevabı iletir. Reis, bu sözlerin kadının ailesine ait olamayacağını anlar ve karısının yolda biriyle karşılaşmış ve karşılaşmadığını sorar. Kadın inkâr edince, reis bir hileye başvurur; adamlarına oğlunun öldürüldüğü yönünde bağırımlarını emreder. Kadın bu haberi duyunca telaşlanır ve oğluyla yolda görüştüğünü itiraf eder. Böylece reis, cevabın oğluna ait olduğunu anlar.

Durumu fark eden çocuk dağa kaçır. Reis atıyla peşinden gider ve oğluna üç soru soracağını, doğru cevap verirse bağışlayacağını söyler. İlk soruda, biri akıllı biri deli iki kişi hüküm için gelse hakkı kime vereceğini sorar. Çocuk, dengeyi sağlamak için deliden yana karar vereceğini söyler. İkinci soruda iki deli gelirse ne yapacağını sorar; çocuk zararı kendisinin üstleneceğini ifade eder. Üçüncü soruda ise iki akıllı kişinin gelmesi durumunu sorar. Çocuk, gerçekten akıllı kimselerin gereksiz ihtilaflara düşmeyeceğini, bu nedenle böyle bir durumun ortaya çıkmayacağını belirtir. Bu cevaplar karşısında reis, oğlunun zekâsını kabul eder ve onu bağışlar.

Hikâye, lügaz aracılığıyla ahlâkî değerleri ve toplumsal ilişkileri sorgulamaktadır. “En ağır ve en hafif şey” sorusu, fiziksel nesnelerden insan ilişkilerine taşınarak kötü kimseye borçlu olmanın ağır, iyi insanlarla kurulan akrabalık bağının ise hafif ve değerli olduğu düşüncesini ortaya koyar. Son bölümdeki üç soru ise çocuğun yalnızca bilgi sahibi değil, güçlü bir muhakeme yeteneğine sahip olduğunu gösterir. Böylece lügaz, akıl, adalet, akrabalık ve toplumsal uzlaşma gibi değerleri bir arada işleyen bir hikmet anlatısı niteliği kazanır.

3.2. Kısa Bilmeceler

Harran Arap diyalektinde kısa bilmeceler, ezberlenmesi kolay, akılda kalıcı ve çoğu zaman kafiyeli söyleyişlere sahip olmalarıyla öne çıkan sözlü anlatı ürünleridir. Bu bilmeceler, sınırlı sözcük sayısına rağmen yoğun bir anlam yükü taşır ve dinleyiciyi hızlı fakat dikkatli bir düşünme sürecine yönlendirir. Söyleyişin kısalığı, bilmeceyi yüzeysel kılmaktan ziyade, anlamın dar bir ifade alanı içinde yoğunlaşmasını sağlar.

Bu tür bilmecelerde ses tekrarları, iç kafiye ve ritmik yapı önemli bir işlev üstlenir. Kafiyeli ve ölçülü söyleyiş, bilmecenin hem kolay hatırlanmasını hem de sözlü ortamda hızlıca aktarılmasını mümkün kılar. Aynı zamanda bu ses düzeni, dinleyicinin dikkatini metnin belirli noktalarına çekerek çözüm sürecini yönlendiren ipuçları sunar. Çoğu zaman nesnelerin hareket, işlev veya görünüş özellikleri kısa betimlemelerle ifade edilir; doğrudan adlandırmadan kaçınılarak dolaylı anlatım tercih edilir.

⁴⁹ فِكْرُ فُوكٍ فِكْرُ الْإِنْبِيِّ حَبْلَةُ وَالْأُمِّ بِحَرْزٍ

*Fıkır fôg fıkır el-ibneyyi hıble ve'l-um bıcır*⁵⁰

Düşüncenin üstünde bir düşünce; kız hamiledir, annesi ise bakiredir.⁵¹

⁵² إِنْتَابُوتُ أَرْبَعِينَ مَيِّتٌ

*İb-têbut erba'in meyyit*⁵³

Bir tabutta kırk ölü

⁵⁴ طَاسٌ إِنْكَلَبَ طَاسٌ بِالْبَحْرِ قَطَاسَةً

*Ṭêsi ib-galib ṭêsi be'l-baḥar kaṭṭâsi*⁵⁵

Tasın içinde bir tas, denize dalıyor

⁵⁶ طَبْشِي إِنْكَلَبَ طَبْشِي بِالْبَحْرِ يَمْشِي

*Ṭebşiy ib-galib ṭabşiy be'l-baḥar yımşiy*⁵⁷

Tabak içinde tabak denizde yürüyor

⁴⁹ Mustafa Boyacı, “Kişisel Görüşme”. 12 Aralık 2025.

⁵⁰ Bu bilmecenin cevabı: Dünyadır.

⁵¹ Dünya, üzerinde sayısız insanı ve canlıyı barındırması bakımından “doğurgan” ve üretken bir varlık olarak tasavvur edilirken; kendisinin herhangi bir şeye ait olmaması, işlenmemiş ve dokunulmamış bir bütünlük arz etmesi yönüyle “bakire” metaforuyla ifade edilir.

⁵² İsa Akdemir, “Kişisel Görüşme”. 13 Eylül 2025.

⁵³ Bu bilmecenin cevabı: Kibrit kutusudur.

⁵⁴ Hasan Birihan, “Kişisel Görüşme”. 21 Eylül 2025.

⁵⁵ Bu bilmecenin cevabı: Güneştir. Yapılan bazı görüşmelerde bu bilmecenin cevabının ay olduğu ileri sürülmektedir.

⁵⁶ Fatma Bilik, “Kişisel Görüşme”. 17 Aralık 2025.

⁵⁷ Bu bilmecenin cevabı: Aydır.

⁵⁸ أَرْبَعَةٌ جَفَّةٌ رَفَّةٌ وَاثْنَيْنِ شَانِي مَانِي وَوَاحِدٌ كَشَّاشٌ الذَّبَّانِي

*Erba'a çaḳḳa rakḳ v-išnên šêniy mênîy v-vêhed geşşêş ezzênîy*⁵⁹

Dört tane tıkrıdayan şey, iki tane sallanan şey ve bir tane de sinekleri uzaklaştıran şey⁶⁰

⁶¹ الْيَضْنَعُؤُ إِبْيَعُؤُ وَالْيَشْتَرِي مَا يَزْكَبُؤُ وَالْيَزْكَبُؤُ مَا إِشْفُؤُ

*El-yışna'uv iy-bi'uv ve'l-yışteri mê yırkabuv ve'l-yırkabuv mê iyšûfuv*⁶²

Onu yapan satar, onu satın alan ona binmez; ona binen de onu görmez.

⁶³ أَرْبَعٌ يَبْجُونُ وَعَشْرَةٌ يَدْبُجُونُ وَالْعَبْدُ مَعْبُونُ

*Erba'a yıbçûn v-'aşra yıdıbçûn ve'l-'ebıd meğbûn*⁶⁴

Dört kişi ağlar, on kişi de oynar, kul ise kandırılmış.⁶⁵

⁶⁶ بَيْنَ الْجَبَلِ وَالْجَبَلِ يُنْقَطُ نَقِيطُ الْإِخْجَلِ

Ben ec-bılı ve'c-bılı yunkuḳ nıḳîṭ elıḳcılı

İki dağın arasında keklik gibi ötüyor

⁶⁷ أَسْعَلَكُ عَنْ شَيْ مَاشِي بِالْأَرِطِ مَاشِي بِالسِّمَةِ اذْوَ شَيْ

*Es'elek 'en şiy mêşiy bel-erız mêşiy bes-sımı idvê şiy*⁶⁸

Sana yürüyen (yayılan) bir şey hakkında soruyorum; yeryüzünde yürür (yayılır) tedavisi ise gökyüzündedir.⁶⁹

⁵⁸ Recep Uluğ, "Kişisel Görüşme". 10 Aralık 2025.

⁵⁹ Bu bilmedenin cevabı: İnektir.

⁶⁰ Bu bilmece, hayvanın fiziksel özelliklerini doğrudan adlandırmak yerine, işlev ve hareket üzerinden dolaylı bir betimleme yoluyla tanımlar. "Dört tıkrıdayan şey" ifadesiyle hayvanın ayaklarına, "iki sallanan şey" ile kulaklarına, "sinekleri uzaklaştıran şey" ile ise kuyruğuna gönderme yapılmaktadır.

⁶¹ Salih Bilik, "Kişisel Görüşme". 14 Kasım 2025.

⁶² Bu bilmedenin cevabı: Tabuttur.

⁶³ Uluğ, "Kişisel Görüşme". 10 Aralık 2025.

⁶⁴ Bu Bilmedenin cevabı: Sağılan inektir.

⁶⁵ Bu bilmece, gündelik bir tarımsal pratiği mecazlı ve insan merkezli bir anlatımla kurgulamaktadır. "Ağlayan dört kişi" ifadesi ineğin memelerine, "oynayan on kişi" ise sağım sırasında kullanılan on parmağa gönderme yapmaktadır. "Kandırılmış kul" olarak nitelendirilen inek, insanileştirilerek edilgen ve mağdur bir konuma yerleştirilir.

⁶⁶ Ali Suntay, "Kişisel Görüşme". 03 Aralık 2025

⁶⁷ Çenşi, "Kişisel Görüşme". 14 Eylül 2025

⁶⁸ Bu bilmedenin cevabı: Cüz zam hastalığıdır.

⁶⁹ Bu lügazde, Harran Arap sözlü kültüründe yaygın olarak bilinen cüz zam hastalığı, dolaylı ve mecazî bir anlatımla konu edinilmektedir. Bilmede hastalığın "yeryüzünde yürümesi" ifadesiyle bulaşıcı ve yayılmacı niteliğine işaret edilirken, "tedavisinin gökyüzünde olması" söylemi, hastalığın çözümünün insanî imkânların ötesinde, ilahî bir kudrete bağlandığını göstermektedir. Bu bağlamda gökyüzü kavramı,

أَشَوِّدُ إِسْمِيوُذْ إِبْرَفُعَ الْإِمْرِيوُذْ إِسْمِيوُذْ عَبْدَ اللَّهِ رَزَقُوهُ عَلَى اللَّهِ⁷⁰

Esved isëvid ib-rıf el-imrëvid ismiv ‘abdalla rızkıv ‘ele Alla

Siyah siyahcık, sürme kadar ince, ismi Abdullah rızkı Allah’a aittir.⁷¹

3.3. Cevabı Sorunun İçinde Olan Bilmeceler

Harran Arap diyalektinde görülen bilmeceler arasında dikkat çekici bir grup, cevabın bilmece metninin bizzat içinde yer aldığı örneklerden oluşmaktadır. Bu tür bilmecelerde temel yanıltma, cevabın gizlenmesi ya da dolaylı biçimde ima edilmesiyle değil; aksine, açıkça söylenmesine rağmen dinleyicinin fark edemeyeceği bir söylem düzeni içinde sunulmasıyla sağlanır. Muhatap, bilmeceyi çözerken alışılmış olarak metnin dışında bir karşılık aramaya yönlendirildiğinden, sorunun kendi içindeki çözüm unsurunu gözden kaçırmaktadır.

Bu bilmecelerin yapısal özelliği, çoğu zaman tanımlayıcı ifadelerle hitap unsurlarının iç içe geçirilmesine dayanır. Tanımlanan nesne veya kavram, bilmece metninde doğrudan adlandırılmakta; ancak bu adlandırma, söyleyişe eklenen alaycı hitaplar, ünlemler ya da vurgu kaymalarıyla arka plana itilerek işlevsiz hâle getirilmektedir. Böylece dinleyicinin dikkati, cevabı barındıran kelimeden uzaklaştırılarak zihinsel bir arayış süreci tetiklenir.

Söz konusu bilmecelerde fonetik hız, lehçeye özgü vurgu ve duraklama biçimleri de belirleyici bir rol oynar. Bilmece hızlı okunduğunda ya da dinleyici söyleyişin bütününe odaklanmadığında, cevap çoğu zaman fark edilmeden geçilir. Bu durum, bilmeceyi çözen ile çözemeyen arasındaki farkı zekâdan ziyade dikkat ve dilsel farkındalık düzeyine indirger.

Anlamsal açıdan değerlendirildiğinde bu tür bilmeceler, göndermeli bir söylem yapısı sergiler. Bilmece içinde tanımlanan unsur, yalnızca anlatının konusu olmakla kalmaz; aynı zamanda çözümün kendisini de oluşturur. Bu nedenle cevap, metnin dışında aranması gereken bağımsız bir unsur değil, bilmece söyleminin ayrılmaz ve kurucu bir parçası olarak işlev görür. Harran sözlü kültürü bağlamında bu tür bilmeceler, dinleyicinin aceleciliğini, yerleşik çözüm alışkanlıklarını ve yüzeysel dinleme eğilimini mizah yoluyla görünür kılmayı amaçlayan dilsel oyunlar olarak değerlendirilebilir. Bu gruba dâhil olan bilmecelerin bazı örnekleri aşağıda yer almaktadır:

fiziksel bir mekânı değil, kutsallık ve ilahî müdahale alanını temsil eden sembolik bir anlatım unsuru olarak kullanılmaktadır.

Söz konusu anlatım, Kur’an-ı Kerim’de Hz. İsa’ya atfedilen mucizevi şifa yetkisiyle doğrudan ilişkilidir. Nitekim Âl-i İmrân sûresinde Hz. İsa’nın, وَأَبْرَأَ الْأَعْمَى وَالْأَبْرَصَ وَأَخْبَى الْمَوْتَى بِإِذْنِ اللَّهِ, “Allah’ın izniyle körü ve cüzzamlıyı iyileştirir, ölüleri diriltirim.” ifadesiyle, Allah’ın izniyle körleri ve cüzzamlıları iyileştirdiğini bildirmesi, halk inancında cüzzam hastalığının tedavisinin Hz. İsa’ya atfedilmesinin dinî temellerini ortaya koymaktadır. Bu ayet, bilmecede yer alan “tedavinin gökte olduğu” söyleminin teolojik arka planını açıklayıcı niteliktedir

⁷⁰ Çenşi, “Kişisel Görüşme”. 14 Eylül 2025.

⁷¹ Bu bilmecenin cevabı: Karıncadır.

إِظْهَرُ أَشْوَدَ وَكُلْبُ أَشْوَدَ الْجِدْرِ يَا ثَوْرٌ⁷²

*Izheruv esved galbuv ebyez eccıdır yê şôr*⁷³

Dış siyah, iç beyaz, kazan, ey öküz!⁷⁴

رَجُلٌ تَوَظَّ وَحَبٌّ إِنِّيْتُ وَرَ إِخْنَاكَهَا وَظَوُّوْ إِنِّيْسَرُ أَلَّ لَا⁷⁵

*Recil tivazza v-heb ibneytiv vara ıhnêghe vazvıv inkısar elli le*⁷⁶

Bir adam abdest aldı ve kızını boynunun arkasından öptü, abdesti bozulur mu bozulmaz mı?⁷⁷

عَرَبٌ إِنْوَادِي هُمَّةٌ خَلَجَتْ اللَّهَ وَمَاهُمْ خَلَجَتْ اللَّهَ

‘Arab ıb-vâdiy humma hılcıt Allah v-mêhum hılcı’t-Allah

Vadide yaşayan Arap topluluğu, Allah’ın yarattığı bir topluluk değildir.⁷⁸

3.4. Muhatabı Yanıltmaya Yönelik (Tongaya Düşürücü) Bilmeceler

Bu gruptaki bilmeceler, muhatabı bilinçli olarak yanlış bir cevaba yönlendirmeyi amaçlayan dilsel ve söylemsel oyunlar üzerine kuruludur. Sorunun yapısı, çoğu zaman muhatabı müstehcen çağrışımlara, yanlış telaffuza ya da hatalı okuma biçimlerine sevk edecek şekilde kurgulanır. Bu yanıltma, kelimelerin ses benzerliğinden, vurgu

⁷² Çenşi, “Kişisel Görüşme”. 14 Eylül 2025

⁷³ Bu bilmecenin cevabı: Kazandır.

⁷⁴ Bu bilmece, cevabın sorunun bizzat içinde gizlendiği lügaz türüne örnek teşkil etmektedir. Yanıltıcı unsur, *إِظْهَرُ أَشْوَدَ وَكُلْبُ أَشْوَدَ الْجِدْرِ يَا ثَوْرٌ* ifadesinin söylem içindeki işlevinden kaynaklanır. Dinleyici, hitap ifadesi olan “ey öküz” sözünü küçümseyici veya dikkat dağıtıcı bir unsur olarak algıladığında, bilmeceyi çözmek için sorunun dışında bir cevap arama eğilimine girer. Oysa *إِظْهَرُ أَشْوَدَ وَكُلْبُ أَشْوَدَ الْجِدْرِ* kelimesi doğrudan cevabı vermekte; bilmece, muhatabın dikkatini dağıtarak onu açıkça sunulan çözümü fark edemez hâle getirmektedir.

⁷⁵ Yasin Aslan, “Kişisel Görüşme”. 07 Ekim 205.

⁷⁶ Bu bilmecenin cevabı: Soruda gizlidir. Zira kişi öptüğü kişi kızı olduğu için abdesti bozulmamaktadır.

⁷⁷ Bu bilmece, dinî bilgi ile dilsel yanıltmayı bilinçli biçimde bir araya getiren tipik bir yanıltıcı lügaz örneğidir. Sorunun çözümü, Şafii fıkhında kadınla temasın abdesti bozduğu genel hükmünü hatırlatmakla birlikte, temas edilen kişinin mahrem oluşu ve eylemin niteliği dikkate alındığında farklı bir sonuca ulaşmayı gerektirir. Bilmeceyi yanıltıcı kılan temel unsur, *وَرَّ إِخْنَاكَهَا* (boğazının arkasına) ifadesidir. Bu ifade lehçeye özgü hızlı telaffuzda, morfolojik olarak yanlış bir çağrışım doğurarak dinleyiciyi cinsel içerikli bir anlam zannına sürükleyebilmektedir. Oysa söz konusu ifade “boynun arkasından öpmek” anlamına gelmekte ve fiil, dinî açıdan abdesti bozucu bir temas kapsamına girmemektedir.

⁷⁸ Bu bilmece, Harran Arap diyalektinde sıkça rastlanan fonetik ve morfolojik yanıltmaya dayalı lügaz türünün tipik bir örneğidir. Yanıltıcı unsur, *وماهم* ifadesinin hızlı ve dikkatsiz bir biçimde okunmasıyla ortaya çıkar. Söz konusu ifade, ilk bakışta *u* olumsuzluk edatı ve *ماهم* zamiri şeklinde algılanarak cümleye “Allah yaratmamıştır” anlamı yüklenmesine yol açmaktadır. Bu durumda ifade, kendi içinde çelişkili ve anlamsal kopukluk barındıran bir yapıya dönüşür. Oysa bağlam ve lehçeye özgü söyleyiş dikkate alındığında, *وماهم* terkihi aslında *وماهم* (onların suyu) biçiminde anlaşılmalıdır. Böylece bilmece hem vadide yaşayan topluluğun hem de onların hayat kaynağı olan suyun ilahî yaratımın bir parçası olduğunu vurgulayan tutarlı bir anlama kavuşur.

kaymalarından veya lehçeye özgü fonetik özelliklerin bilinçli olarak istismar edilmesinden kaynaklanır.

Söz konusu bilmecelerde amaç, doğru cevabı gizlemekten ziyade, dinleyicinin dikkatsizliğini veya aceleciliğini açığa çıkarmaktır. Bu yönüyle tongaya düşürücü bilmeceler, yalnızca zekâya değil, aynı zamanda dilsel farkındalığa ve söyleyiş hassasiyetine de hitap eder. Harran sözlü kültürü içerisinde bu tür bilmeceler, topluluk içi mizahın ve sosyal etkileşimin canlı tutulmasında önemli bir işleve sahiptir.

هَذِلْهٖ وَعَذِلْهٖ وَسُوْبِيْ هَذِلْهٖ شَالَتْ طَمَّهَآ وَعَذِلْهٖ شَالَتْ طَمَّهَآ ظَلْ طَمَّنْ⁷⁹

Hedli v'edli vsûbiyyi hedli şêlet tamha v'edli şêlet tamha zal tamman

Hedle, Adile ve Subiyye; Hedle kırbasını kaldırdı, Adile kırbasını kaldırdı, kimin kırbası kaldı?⁸⁰

3.5. Dini İçerikli Bilmeceler

Harran lehçesinde tespit edilen bilmeceler arasında dinî içerikli örnekler, tematik açıdan ayrı bir kategori teşkil etmektedir. Bu bilmeceler, İslâmî bilgi birikimini, ibadet pratiklerini ve inanç esaslarını dolaylı ve mecazî bir anlatım çerçevesinde sunarak dinleyicinin hem dinî kültürünü hem de yorumlama becerisini sınamaktadır. Çoğunlukla Kur'an kıssalarına, ibadet vakitlerine, farzlara, ahlâkî kavramlara veya metafizik unsurlara gönderme yapan bu bilmeceler, eğlence ile öğreticiliği bir arada barındıran bir sözlü aktarım aracıdır. Bu yönüyle dinî bilmeceler, yalnızca zihinsel bir oyun niteliği taşımamakta; aynı zamanda toplumsal hafızada dinî bilgilerin pekiştirilmesini sağlayan pedagojik bir işlev de üstlenmektedir. Harran'daki sözlü kültür ortamında bu tür bilmeceler, özellikle dinî duyarlılığın güçlü olduğu sosyal bağlamlarda hem bilgi ölçme hem de kültürel değerleri hatırlatma aracı olarak varlığını sürdürmektedir.

شَمْسِ مَا اِتَّقِيْبْ وَرَاسِ مَا اِيْشِيْبْ وَجَرَحِ مَا اِيْطِيْبْ⁸¹

Şemsin mē itqîb v-râsın mē ıyşîb v-cerhın mē iyîb⁸²

Batmayan bir güneş, ağarmayan bir saç iyileşmeyen bir yara.⁸³

⁷⁹ Çenşi, "Kişisel Görüşme". 14 Eylül 2025.

⁸⁰ Bilmecenin doğru cevabı bilen kişiler tarafından "ظَلْ سُوبِيْ وَطَمَّهَآ" (Subiyye ve kırbası kaldı) şeklinde verilir. Ancak bilmeceye aşına olmayan muhatap, fonetik benzerlikten kaynaklanan bir yanılgıyla "ظَلْ طَمَّنْ بِيْ" biçiminde cevap vermeye yönlendirilir. İlk kullanımda tam kelimesi "kırbâ", Subiyye ise özel isim anlamındadır. Buna karşılık ikinci kullanımda tamsu fiili emir kipinde "batır" anlamına gelirken, biyye kelimesi "bana" anlamını taşımaktadır. Bu durum, masum bir sorunun müstehcen çağrışımına bir ifadeye dönüşmesine yol açmaktadır.

⁸¹ İbrahim Çalpan, "Kişisel Görüşme". 06 Eylül 2025.

⁸² Bilmecenin cevabı: Batmayan güneş: Kur'ân-ı Kerîm; Ağarmayan saç: Hz. İsa; İyileşmeyen yara: Yaşlılık

⁸³ "Batmayan güneş" ifadesi, Kur'ân-ı Kerîm'in sürekli aydınlatıcı ve yol gösterici niteliğini simgelemekte; ilahî kelâmın zamanla sönmeyen, kalıcı bir nur olarak algılandığını göstermektedir. "Ağarmayan saç"

لَا يَسْمَعُ وَلَا يُشْفَى وَيُنْطَى الْحَكِّ سَوَةٌ⁸⁴

*Lê yesme' v-lê ıyşûf v-yıntıy el-heg sıve*⁸⁵

Ne işitir ne görür fakat hakkı eksiksiz ve eşit veriri.⁸⁶

أُولُوْ جَذِبْ إِيْ نَالِيْوْ صَحِيْحْ إِيْ نَالِيْوْ إِيْصِيْرْ فَرِطْ⁸⁷

*Evvaluv cızıb ıv teliyyuv cızıb ıv-be't-teliy iyşir feriz*⁸⁸

Başı yalandır, sonu gerçektir; neticesinde ise farz olur.⁸⁹

تَدْرِي إِيْ مَا تَدْرِي⁹⁰

*Tidriy ıv mê tidriy*⁹¹

Bilirsin ama bilmezsın⁹²

إِثْنِيْنِ بِالْظَّلْمَةِ وَثَلَاثَةِ بِالظُّوْرِ⁹³

*İşnêni be'z-çalma v-şelî be'z-zav*⁹⁴

İkisi karanlıkta üçü aydınlıkta.⁹⁵

imgesi ise, Hz. İsa'nın genç yaşta Allah katına yükseltilmesi inancına dayalı olarak, onun zamana ve yaşlanmaya tâbi olmayan bir varlık olarak tasavvur edilmesine işaret eder. Bu bağlamda saçın ağarmaması, biyolojik değil, metafizik bir sürekliliğin sembolü hâline gelir. "İyileşmeyen yara" benzetmesiyle ifade edilen yaşlılık ise, insan hayatının kaçınılmaz ve geri döndürülemez bir evresi olarak sunulmaktadır. Tedavisi olmayan bir yara metaforu, yaşlılığın hem bedensel hem de varoluşsal yönüne dikkat çeker. Bu üçlü yapı, bilmeceyi yalnızca zihinsel bir oyun olmaktan çıkararak, dinî inançlar ve insan hayatına dair temel kabuller üzerine kurulu derin anlam katmanları barındıran bir sözlü anlatı hâline getirmektedir.

⁸⁴ Çalpan, "Kişisel Görüşme". 06 Eylül 2025.

⁸⁵ Bilmecenin cevabı: Kıyamet gününde kurulacak olan mizan (tartı)dır.

⁸⁶ "Duyumak" ve "görmemek" ifadeleri, insanî zaafılardan ve duygusal etkilerden münezzeh oluşu vurgularken; "hakkı eşit vermesi" ilahî adaletin mutlaklığını öne çıkarır.

⁸⁷ Boyacı, "Kişisel Görüşme". 12 Aralık 2025

⁸⁸ Bu bilmecenin cevabı: Rüyada ihtilam olmaktır.

⁸⁹ Metinde yer alan üç aşamalı yapı "başlangıç", "son" ve "sonuç" nedensellik ilişkisi kuran kısa ama yoğun bir anlatı örgüsü oluşturur. "Başı yalan" ifadesi, İslami düşüncede rüyanın veya yanılsamanın şeytanî telkinle ilişkilendirilebilmesine gönderme yaparken; "sonu doğru" bölümü, ihtilamın fiziksel ve fiilî bir gerçeklik olarak ortaya çıkışını imler. Sonunda farz olur" ifadesi ise anlatının doruk noktasını teşkil eder ve guslün farziyetine dolaylı biçimde işaret eder.

⁹⁰ Boyacı, "Kişisel Görüşme". 12 Aralık 2025

⁹¹ Bu bilmecenin cevabı: Ölümdür.

⁹² Bilmecenin cevabı olan *ölüm*, insanın varoluşsal bilgisini temsil eder: İnsan, ölümün kaçınılmazlığını bilir; ancak onun zamanı, yeri ve biçimi konusunda bilgisizdir. Bu yönüyle bilmece hem insan bilgisinin sınırlarını hem de kader anlayışını vurgular.

⁹³ Boyacı, "Kişisel Görüşme". 12 Aralık 2025

⁹⁴ Bu bilmecenin cevabı: Beş vakit namazdır.

⁹⁵ Bu bilmece, Harran sözlü kültüründe dinî bilgiye dayalı, kısa ve yoğun anlatımlı bilmecelerin tipik bir örneğini oluşturmaktadır. Cevabı olan *beş vakit namaz*, doğrudan adlandırılmaksızın zaman kavramı üzerinden dolaylı biçimde tanımlanmıştır. Bilmecede geçen "karanlık" ve "aydınlık" karşıtlığı hem gündelik

Sonuç

Harran Arap diyalektindeki lügaz (ḥıddâva) geleneğini tematik, yapısal ve işlevsel boyutlarıyla ele alan bu çalışma; şifahî kültürün canlılığını, toplumsal hafızayı ve dilsel esnekliği ne derece koruduğunu somut verilerle ortaya koymuştur. Sahadan derlenen verilerin analizi, lügazlerin yüzeysel bir eğlence veya boş vakit değerlendirme aracının ötesinde, toplumsal ve dilsel açılardan çok katmanlı yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Klasik Arap edebiyatında ve sözlük geleneğinde örtük, kapalı ve dolaylı anlatımı ifade eden lügaz kavramı; Harran sahasında yazılı dilin hareke, şedde ve yazım inceliklerine dayalı teknik uygulamalarından (tezyîl vb.) arınarak tamamen konuşma dilinin olanaklarına uyarlanmıştır. Bununla birlikte klasik gelenekteki taḥsîl, tekmi'l ve teshîl yöntemlerinin temel mantığının, lehçenin imkânları ve halk zekâsı doğrultusunda dönüşerek varlığını sürdürdüğü tespit edilmiştir. Bu durum, Harran bilmece geleneğinin Klasik Arap belâgat mirası ile doğrudan anlamsal bağlar kurduğunu, ancak şifahî icra ortamında tamamen yerel ve özgün bir karakter kazandığını doğrulamaktadır.

Bilmecelerin kurgusal yapısında öne çıkan “şiy in mû şiy” veya “es'elek 'an...” gibi kalıplaşmış giriş formelleri ile başlangıç tekerlemeleri, anlatısal gerilimi yükselten ve muhatabı doğrudan zihinsel mücadeleye davet eden söylemsel araçlar olarak işlev görmektedir. Tematik açıdan bakıldığında ise çift anlamlı ve imalı kurgular üzerinden şekillenen müstehcen örneklerin, toplumsal mahremiyet sınırlarını ihlal etmeden mizah ve şaşırtma unsuru oluşturduğu görülmüştür. Muhatabın bu tür imalı ikilemler karşısında kullandığı kalıplaşmış yanıtlama biçimleri (*eftil fetliten...*), dilin toplumsal ilişkilerde nasıl bir savunma ve hazırcı cevaplık mekanizmasına dönüştüğünü göstermesi bakımından önemlidir.

Hikâye tarzında kurgulanan uzun lügazler, bilmecenin klasik sınırlarını aşarak aşiret yapısı, adalet, akrabalık bağları ve borçluluk bilinci gibi temel toplumsal değerlerin aktarıldığı birer hikmet anlatısı niteliği kazanmaktadır. Buna karşılık, cevabı metnin içinde saklı olan veya muhatabı yanıltmaya yönelik kısa örnekler ise analitik zekâdan ziyade dinleyicinin anlık dikkatini, dilsel farkındalığını ve lehçenin ritmik yapısına olan hâkimiyetini sınamaktadır.

Netice itibarıyla, Harran Arap diyalektinde yaşayan lügaz geleneği; Klasik Arapça ile yerel halk lehçesi arasındaki geçişkenliği gösteren, dilsel yaratıcılığı ve toplumsal değer aktarımını besleyen özgün bir sözlü icra formudur. Bu geleneğin derlenerek kayıt altına alınması, yazılı gramer yapısı henüz tam anlamıyla teşekkül etmemiş olan Harran Arapçasının diyalektolojik ve folklorik zenginliğinin belgelenmesi açısından kritik bir önem taşımaktadır.

zaman algısına hem de ibadet vakitlerinin doğal döngüyle ilişkisine işaret eder. Sabah ve yatsı namazlarının karanlık vakitlerde, öğle, ikindi ve akşam namazlarının ise aydınlık zaman dilimlerinde eda edilmesi, dinleyicinin zihninde kolaylıkla çağrışım oluşturur.

**HARRAN ARAP HALK LEHÇESİNDE LÜGAZ (BİLMECE) KULLANIMI: SÖZLÜ KÜLTÜR
BAĞLAMINDA MÜLAKAT VE İNCELEME**

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s): Halil BİLİK

Finansman / funding: Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul eder. / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça

- Âsım Efendi, Mütercim. *el-Okyanûsü'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1., 2013.
- Barbaş, Meryem. *el-Hikâyetü's-Şa'biyyeti fî Mantikati'l-Müseyle*. Cami'atu'l-Müseyle Külliyyetu'l-Edab ve'l-'ulumi'l-İctima'iyyeti, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Betül Elmacı, Çetin. "Bir Muamma ve Lugaz Çözümleme Denemesi: Nezim Berati'nin Türkçe Divanı'ndaki Muammâlar ve Lugazlar Özelinde" 23/2 (2023).
- Bilik, Halil. *Harran Bölgesinde Konuşulan Arap Dialektinde Sözlü Kültür Öğeleri*. Şırnak: Şırnak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2026.
- Cevherî, Ebu Mensûr el-. *es-Sihah Fi'l-Luğa ve'l-'ulûm*. Beyrut, 1974.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Fârâbî el-. *es-Sihâh: Tâcü'l-Luğa ve Sihâhu'l-Arabiyye*. Beyrut: Dâru'l-İlm Lilmelâyîn, 1978.
- Durmuş, İsmail. "Lugaz". *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 27. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Hamevî, Ahmed b. Muhammed Mekki el-, Ebû'l-Abbâs, Şihâbüddîn el-Hüseynî el-Hanef. *Gamzu 'Uyûni'l-Besâir fî Şerhi'l-Eşbâh ve'n-Nezâir*. 4 Cilt. Daru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1. Basım, 1985.
- İbn Fâris, Ahmed b. Zekeriyâ el-Kazvîni er-Râzî, Ebû'l-Hüseyn. *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*. ed. Abusselam Muhammed Harun. 6 Cilt. Daru'l-fikr, 1989.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. 'Abdullâh İbn Yûsuf .Cemâleddîn İbn Hişâm. *el-ğâz'u-İbn Hişâm fî'n-Nahiv*. Dimaşk: Daru'l-İsâm, 1981.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Faql Muhammed b. Mukerrem b. 'Alî Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyyî. *Lisân'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Şâdir, 1414/1993.
- İbnu'l-E'sîr, Nasrullâh b. Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerîm eş-Şeybânî el-Cezerî, Ebû'l-Feth, Ziyâuddîn. *el-Meseli's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâir*. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asriyye, 1420.
- İbnü'l-Esîr, Ziyâuddîn. *el-Meselu's-sâir fî edebi'l-kâtib ve's-şâir*. 4 Cilt. Kahire: Dâru nehdati Mısır, ts.
- Kâlî, Ebu Ali İsmail Bin El-Kâsım el-. *el-Meksûr ve'l-Memdûd*. Kahire, 1. Basım, 1999.
- Ömer, Ahmed Muhtâr Abdülhamîd. *Mu'cemü'l-Luğati'l-'Arabiyyeti'l-Mu'âsıra*. 4 Cilt. Âlemu'l-Kutub, 1. Basım, 2008.
- Önel, Abdülhakim. *Harran Bölgesinde Konuşulan Arap Dialektinin Dil bilimsel Özellikleri ve Sözlü Edebiyat Malzemeleri*. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Parlatır İsmail vd, . *TDK Türkçe Sözlük*. 2 Cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu, 8. Basım, 1998.
- Saraç, M. A. Yekta. "Muamma ve Divan Edebiyatındaki Seyri". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 27/0 (2012).
- Suyûtî, Celâleddîn es-. *at-Tirâz fî'l-Lügaz*. Beyrut: Daru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1987.
- Tala, Murat. "Arap Şiirinde Lügaz ve Mu'ammânın Yapısı: İbnü'l-Fâriz'ın Dîvân'ına Teorik Bir Bakış" 22/2 (2018), 29.
- Toprak, M. Faruk. "Klâsik Arap Şiirinde Luğaz" 1/3 (2001).
- Usta, İbrahim. "Arap Literatüründe Luğaz Kültürü" 10 (2012), 159-170.
- Zebîdî, Muhammed Murtaza el-Hüseynî ez-. *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*. 40 Cilt. Daru 'İhyai'l-turas'l-'Arabi, 1965.

Mülakat Yapılan Kaynak Kişiler:

Kaynak kişi	Cinsiyeti	Yaşı	İkamet yeri	Mülakat tarihi
Ali Suntay	Erkek	45	Şanlıurfa/Akçakale	03 Aralık 2025
Fatma Bilik	Kadın	62	Şanlıurfa/Harran	17 Aralık 2025
Hasan Birihan	Erkek	72	Şanlıurfa/Harran	21 Eylül 2025
İsa Akdemir	Erkek	61	Şanlıurfa/Akçakale	13 Eylül 2025

**HARRAN ARAP HALK LEHÇESİNDE LÜGAZ (BİLMECE) KULLANIMI: SÖZLÜ KÜLTÜR
BAĞLAMINDA MÜLAKAT VE İNCELEME**

Mayuf Bilik	Erkek	71	Şanlıurfa/Harran	13 Kasım 2025
Mustafa Boyacı	Erkek	65	Şanlıurfa/Harran	12 Aralık 2025
Mustafa Sumu	Erkek	67	Şanlıurfa/Harran	20 Kasım 2025
İbrahim Çalpan	Erkek	64	Şanlıurfa/Harran	06 Eylül 2025
Recep Uluğ	Erkek	69	Şanlıurfa/Harran	10 Aralık 2025
Salih Bilik	Erkek	63	Şanlıurfa/Harran	09 Kasım 2025
Selahattin Çenşi	Erkek	55	Şanlıurfa/Harran	14 Eylül 2025
Yasin Aslan	Erkek	40	Şanlıurfa/Haliliye	07 Ekim 2025